

ÖSSZEÁLLÍTÁS

a mérési bizonytalanság meghatározásának új megközelítéséről.

1993.

Összeállította: dr. Pataki Péter

Ö S S Z E Á L L Í T Á S

a mérési bizonytalanság meghatározásának új megközelítéséről.

Összeállította: dr.Pataki Péter

A 70-es évek végén fogalmazódott meg az igény a mérési bizonytalanság értelmezésének, meghatározásának és megadási módjának egységesítésére, harmonizálására.

Egy, a BIPM által szervezett munkacsoport jelentését [1] 1981-ben ajánlás formájában megjelentette a CIPM [2]. Ezt az anyagot vette át 1986-ban az ISO/IEC és kiegészítések, fejlesztések és harmonizálások után 1992-ben az ISO, IEC -nemzetközi szabványügyi- és az OIML, BIPM -nemzetközi mérésügyi-szervezetek közösen megjelentették az "Útmutató a mérési bizonytalanság kifejezésére". című 91 oldalas "kézikönyvet". [3].

Az említett források az alapjai a különböző nemzetközi (pl. WECC [4]) és nemzeti(pl. NIST [5], NPL-NAMAS [6], PTB-DKD [7]) ajánlásoknak, útmutatóknak. Ezek az utóbbi években születtek, illetve születnek.

A rövid történeti áttekintésből és az említett kiadványok tartalmából kitűnik, hogy a mérési bizonytalanság meghatározásában egyrészt új szemlélet érvényesül. Másrészt ezen új megközelítés nemzetközi harmonizációja is megtörtént az elmúlt évtized során.

Jelen összeállítás célja bemutatni a mérési bizonytalanság meghatározásának új, egységesített módszereit és kitűzni a magyar mérésügy előtt álló feladatokat annak érdekében, hogy a nemzetközi gyakorlat hazai honosítása, elterjesztése megtörténhessen.

A mérési bizonytalanság tulajdonságai és csoportosítása

A mérési bizonytalanság a mérés minőségjellemzője. Fogalmilag és tartalmilag is más mint a hagyományosan használt mérési hiba, mert a hiba számszerű megadása esetén is nyitva marad a kérdés, hogy az mennyire hihető, mennyire pontos.

Az új megközelítésben a mérési bizonytalanság olyan minőségjellemző amely:

- univerzális, vagyis minden mérési területen használható
- konzisztens, vagyis komponenseiből lezármaztatható
- átvihető, vagyis más mérésnél mint az egyik összetevő bizonytalansága számításba vehető
- konfidencia intervallumként funkcionál, vagyis meghatározható a hozzá tartozó konfidencia (bizalmi) szint.

A mérési bizonytalanságok csoportosítása meghatározási módszereik alapján történik. Két csoportot különböztetünk meg:

"A" típusú meghatározás: itt a bizonytalanságot az ismételt megfigyelésekkel szerzett információk (ugynevezett posteriori ismeretek) statisztikai feldolgozásával határozzuk meg.

"B" típusú meghatározás: ide tartozik minden más módszer. Ezek közös sajátossága, hogy a korábban megszerzett információk, a tapasztalat, (az un. a priori ismeretek) felhasználásával becsüljük meg a mérési bizonytalanságot.

Fontos hangsúlyozni, hogy az új megközelítés nem tesz különbséget a véletlen és rendszeres hibák között. Kerülendő a "véletlen" vagy "rendszeres bizonytalanság" kifejezések használata, mert ezek nem azonos kategóriák. (Pl. egy korrigált mérési eredmény végtelenül kis eltéréssel megközelítheti a tényleges értéket, vagyis a mérés hibája elhanyagolható, mégis a mérés bizonytalansága nagy lehet).

A fentieket egy példával lehet megvilágítani:

x a mérendő mennyiség a offszettel torzított értéke. A mérési eredményekből a mérendő mennyiség becslőjét (y) a korrigált mérési eredmények átlaga szolgáltatja:

$$y = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - a) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i - \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i - a$$

(Vagyis mindegy, hogy az egyes mérési eredményt vagy az átlagot korrigáljuk!)

9-ből viszont következik, hogy:

$$u_e^2(y) = \sum_{i=1}^n \left(\frac{1}{n} u(x_i) \right)^2 + \left(-1 u(a) \right)^2 = \frac{u^2(x)}{n} + u^2(a)$$

Látható, hogy az eredő varianciában a korrekció varianciája teljes súllyal szerepel. Tehát nem elég a rendszeres hibával korrigálni, hanem a korrekciós tag varianciáját is meg kell határozni és az eredő bizonytalanság meghatározásánál számításba kell venni.

A mérési bizonytalanság meghatározása

Az új megközelítésben a bizonytalanság számszerűsítésére a becsült szórást használjuk, amely a definíció szerint a becsült variancia négyzetgyöke. Ezt nevezzük standard bizonytalanságnak.

A bizonytalanság "A" típusú meghatározásánál kiszámítjuk az elvégzett mérési sorozat varianciabecslőjét (s_i^2), illetve szórásbecslőjét (s_i) és

ezt tekintjük a standard bizonytalanság számszerű értékének ($u_i = s_i$).

A bizonytalanság "B" típusú meghatározásánál a mérési eredmény, mint valószínűségi változó eloszlására állítunk fel hipotézist (az un. a priori ismereteink alapján) és ezen feltételezett eloszlás szórása adja a standard bizonytalanság számszerű értékét (u_j).

A bevezetőben említett forrásmunkákhoz hasonlóan részletes magyarázatokkal, illetve mintapéldákkal mutatjuk be az alkalmazható számítástechnikákat.

a./ A bizonytalanság "A" típusú meghatározása.

Az X_i mérendő mennyiség meghatározására n elemű mérési sorozatot végzünk.

A sorozat elemei rendre $x_{i,1}; x_{i,2}; \dots; x_{i,k}; \dots; x_{i,n}$.

A sorozat átlaga X_i -nek, mint valószínűségi változó várható értékének x_i becslője, vagyis:

$$x_i = \bar{X}_i = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n x_{i,k} \quad (1)$$

A sorozat tapasztalati varianciája:

$$s^2(x_{i,k}) = \frac{1}{n-1} \sum_{k=1}^n (x_{i,k} - \bar{X}_i)^2$$

Az x_i becslő varianciája, vagyis az átlag varianciája az ismert összefüggés szerint a sorozat varianciájának n -ed része:

$$s_i^2(\bar{X}_i) = \frac{s^2(x_{i,k})}{n} \quad (2)$$

Tehát a mérendő X_i várható értékének, μ_{xi} -nek becslője (mérés eredménye): $x_i = \bar{X}_i$, a becslés (a mérés) standard bizonytalansága pedig: $u_i = s_i$.

b./ A bizonytalanság "B" típusú meghatározása.

Az X_i mérendő mennyiség várható értékének becslője az egy méréssel kapott x_i mérési eredmény. A becslés (a mérés) bizonytalanságát ($u(x_i)$) az összes rendelkezésre álló információ felhasználásával határozhatjuk meg. Ezek -az úgynevezett a priori ismeretek- lehetnek korábbi mérések eredményei, általános ismeret a mérendő mennyiség viselkedéséről, gyári specifikációból vagy korábbi mérési bizonyítványból kivett adat, de lehet szaktudásunk alapján felállított hipotézis is.

Meg kell jegyezni, hogy a bizonytalanságnak ilyen, "B" típusú becslése sokszor lehet olyan hatásos mint a sorozatmérésen alapuló "A" típusú meghatározás. Jó példa erre az amikor egy normális eloszlásnak feltételezhető folyamat átlagának szórását akarjuk meghatározni sorozatméréssel. A véges számú n megfigyelés miatt az átlag ($\bar{X}$) is valószínűségi változó $\sigma(\bar{X})$ szórással. Ennek a $\sigma(\bar{X})$ szórásnak a becslője a (2) alapján meghatározott $s(\bar{X})$ tapasztalati szórás, vagyis a keresett mérési eredmény.

A becslő varianciájára igaz, hogy:

$$\sigma^2[s(\bar{X})] \approx \sigma^2(\bar{X})/2v$$

ahol v az úgynevezett szabadságfok, esetünkben ez : $v = n-1$.

Így tehát mérési eredményünk ($s(\bar{X})$) eredő relatív bizonytalansága:

$$\frac{\sigma[s(\bar{X})]}{s(\bar{X})} \approx \frac{1}{\sqrt{2(n-1)}}$$

Ennek számszerű értéke n függvényében az 1.táblázatban látható:

n	$\frac{1}{\sqrt{2(n-1)}} \cdot 100\%$
5	36%
10	24%
20	16%
30	13%
50	10%

1.táblázat

A táblázat adataiból következik, hogy 50-nél több megfigyelés szükséges ahhoz, hogy az átlag szórását 10%-nél kisebb relatív bizonytalansággal becsülhessük meg. Egy tapasztalt metrológus pedig egy megfelelő mérési összeállítással ezt lényegesen kevesebb megfigyelésből is meg tudná becsülni, kisebb bizonytalansággal.

A következőkben a teljesség igénye nélkül, számbavesszük a mérési bizonytalanság "B" típusú meghatározásának válfajait.

b.1./ Az x_i becsülő értéke és a becsülő bizonytalansága specifikációban adott. A specifikáció rögzíti a megadott bizonytalanság értelmezését is. Az adatokból a szórás illetve a variancia meghatározható.

Példa: Az *BIPM* bizonyítvány szerint az No.16. magyar tömegetalon hitelesített tömege:

$$m = 1000,000061 \text{ g}$$

a hitelesítés specifikált bizonytalansága: $U(m) = 6,9 \mu\text{g}$, háromszoros szórásnyi intervallum.

Ezek alapján a becsült standard bizonytalanság vagy szórás:

$$u(m) = \frac{6,9 \mu\text{g}}{3} = 2,3 \mu\text{g} = 2,3 \cdot 10^{-6} \text{ g}$$

a relativ szórás:

$$\frac{u(m)}{m} = \frac{2,3 \cdot 10^{-6} \text{ g}}{10^3 \text{ g}} = 2,3 \cdot 10^{-9}$$

a variancia:

$$u^2(m) = 5,29 \cdot 10^{-12} \text{ g}^2$$

b.2./ Az x_1 mért mennyiség (becslő) bizonytalanságát 90, 95 vagy 99%-os konfidenciaszinttel adják meg.

Mivel X_1 eloszlása nincs jelezve feltételezhető, hogy az normális. (A centrális határeloszlás tétele értelmében ezen feltételezés az esetek jelentős részében jogos.) Normális eloszlásnál viszont az adott konfidencia szinthez tartozó konfidencia-intervallumból a szórás, vagyis a keresett standard bizonytalanság meghatározható a normális eloszlás nevezetes összefüggései alapján (1.:2.táblázat):

Konfidencia szint p (%)	Konfidencia intervallum ϵ	Szorzófaktor k
50	0,68 σ	0,68
68	σ	1
90	1,64 σ	1,64
95	1,96 σ	1,96
95,4	2 σ	2
99	2,58 σ	2,58
99,7	3 σ	3

2.táblázat

Példa: Normállenállás 20°C -on: $R=10,000625\Omega$, 99%-os konfidenciaszinthez tartozó specifikált bizonytalansága $U(r)=129\mu\Omega$.

A táblázat alapján a keresett standard bizonytalanság, a szórás:

$$u(r) = \frac{129 \mu\Omega}{2,58} = 50 \mu\Omega = 50 \cdot 10^{-6} \Omega$$

a relativ standard bizonytalanság:

$$\frac{u(r)}{R} = \frac{50 \cdot 10^{-6}}{10} = 5 \cdot 10^{-6}$$

a variancia:

$$u^2(r) = 25 \cdot 10^{-12} \Omega^2$$

Példa: Egy alkatrész lényeges mérete 50%-os "valószínűséggel" 10,07 mm - 10,15 mm közé esik.

A méret becslője:

$$l = \frac{10,07 + 10,15}{2} = 10,11 \text{ mm}$$

Az 50%-os konfidenciaszinthez tartozó konfidencia-intervallum nagysága:

$$\epsilon_{50\%} = 0,04 \text{ mm}$$

A fentiekből következik a keresett standard bizonytalanság, a szórás:

$$u(l) = \frac{\epsilon}{k} = \frac{0,04 \text{ mm}}{0,68} = 0,06 \text{ mm}$$

és a variancia:

$$u^2(l) = 3,6 \cdot 10^{-3} \text{ mm}^2$$

** bizonyítása: Legyen az egyenletes eloszlás $x_i = 0$ -ra normált, ahol $a = -a$, $a = +a$.

A variancia definíciója: $\sigma^2(x) = \phi^2(x) - \mu^2(x)$.

Ezek alapján:

$$\mu(x) = \int_{-\infty}^{\infty} x f(x) dx = 0$$

$$\phi^2(x) = \int_{-\infty}^{\infty} x^2 f(x) dx = \int_{-a}^a x^2 \frac{1}{2a} dx = \frac{1}{2a} \left[\frac{x^3}{3} \right]_{-a}^a = \frac{a^2}{3}$$

tehát $\sigma^2(x) = \frac{a^2}{3}$; amit bizonyítani akarunk.

(a 10. oldal lábjegyzete)

b.3./ Sokszor adják meg azt, hogy:

" X_i benne van az a_- és az a_+ határokkal meghatározott intervallumban $2/3$ valószínűséggel."

A részletes adatok hiánya miatt feltételezhetjük, hogy:

-az intervallum szimmetrikus:

$$a = \frac{a_+ - a_-}{2}$$

- X_i eloszlása normális.

A keresett standard bizonytalanság, a szórás meghatározható:

$2/3 = 67\% \approx 68\%$ normális eloszlásnál ehhez $k = 1$ tartozik, tehát:

$$u(x_i) = a$$

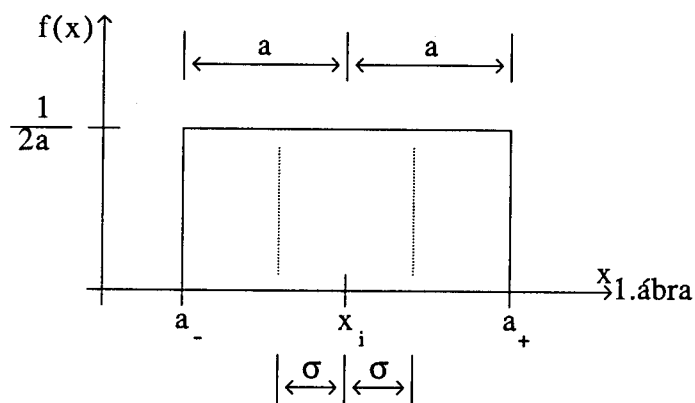
a variancia:

$$u^2(x_i) = a^2$$

b.4./ Máskor az állítás így hangzik:

" Annak valószínűsége, hogy X_i benne van az a_- - tól a_+ - ig terjedő intervallumban gyakorlatilag 1."

Nem tudjuk, hogy ezen belül hová helyezkedik el X_i . Ha feltételezzük, hogy X_i az intervallumon belül bárhol előfordulhat azonos valószínűséggel, akkor X_i feltételezett eloszlása egyenletes.

$$\text{ahol } a = \frac{a_+ - a_-}{2}$$

$$x_i = \frac{a_+ + a_-}{2} \quad (3)$$

Az egyenletes eloszlás varianciája (l.:bizonyítás):

$$\sigma^2(x) = \frac{a^2}{3} \quad **$$

A fentiek alapján X_i becslője x_i (3) és a becslés standard bizonytalansága, szórása pedig:

$$u(x) = \frac{a}{\sqrt{3}} = \frac{a_+ - a_-}{\sqrt{12}} \quad (4)$$

Példa: Egy digitális feszültségmérő műszerkönyvében szereplő specifikáció a következő:

" A kalibrálást követő második évben az 1V-os méréshatár bizonytalansága 14×10^{-6} a mért értékre és 2×10^{-6} a méréshatárra vonatkoztatva."

A kalibrálást követő 20. hónapban végrehajtott sorozatmérés átlaga (1) és "A" típusú meghatározással a bizonytalansága (2) a következő:

$$\bar{V} = 0.928571 \text{ V}$$

$$u(\bar{V}) = 12 \text{ } \mu\text{V}$$

A gyári specifikáció viszont arra utal, hogy a 20. hónapban már számítani lehet egy eltolódásra, amiről csak azt tudjuk, hogy szimmetrikus határok között, azonos valószínűséggel bárhol lehet. Vagyis eloszlása egyenletes. A szimmetrikus intervallumhatár a specifikáció alapján meghatározható:

$$a = (14 \cdot 10^{-6})(0,928571 \text{ V}) + (2 \cdot 10^{-6})(1 \text{ V}) = 15 \text{ } \mu\text{V}$$

(4) alapján $\Delta \bar{V}$ eltolódás varianciája:

$$u^2(\Delta V) = \frac{a^2}{3} = 75 \mu V^2$$

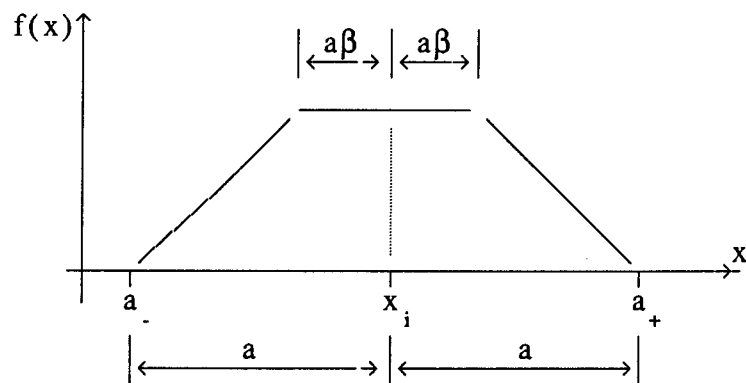
A mérés eredő varianciája az $u^2(\bar{V})$ és $u^2(\Delta V)$ varianciák összege. Tehát a mérendő mennyiség becslésének eredő bizonytalansága:

$$u(v) = + \sqrt{u^2(\bar{V}) + u^2(\Delta V)} = 15 \mu V$$

b.5./ A b.4.pontban az volt a hipotézisünk, hogy az X_i mérendő mennyiség 100%-os valószínűséggel benne van az a_- és a_+ határokkal megadott intervallumban. Az intervallumon belüli elhelyezkedésének valószínűségét viszont egyéb ismeret hiányában mindenhol azonosnak vettük. Ezért modelleztük X_i elosztását egyenletesnek.

Ismereteink, tapasztalataink alapján *tudjuk, hogy a fizikai valóságot jobban tükrözné olyan modell amely nagyobb valószínűséget ad az intervallum közepének mint a két szélének.*

Egy ilyen modell lehet a trapézeloszlás:

2.ábra

ahol $a = \frac{a_+ - a_-}{2}$ $x_i = \frac{a_+ + a_-}{2}$ $0 \leq \beta \leq 1$

$\beta = 1$: egyenletes eloszlás

$\beta = 0$: háromszögeloszlás

A trapézeloszlású x_1 becslő varianciája a b.4.pontban szereplő bizonyítás alapján levezethető:

$$u^2(x_1) = \frac{a^2 (1 + \beta^2)}{6} \quad (5)$$

$\beta = 0$ helyettesítéssel a háromszögeloszlás varianciája pedig:

$$u^2(x_1) = \frac{a^2}{6} \quad (6)$$

Az eredő bizonytalanság meghatározása

Az eddigiekben a méréssel becsült egyes komponensek standard bizonytalanságainak meghatározásával foglalkoztunk. A mérendő mennyiséget ezen összetevők alapján számítással határozzuk meg ezért módszert kell találnunk arra, hogy az összetevők bizonytalanságaiból meghatározhassuk a mérendő mennyiség eredő bizonytalanságát.

Az összetevő, vagy bemeneti mennyiségek (X_1) és a mérendő, vagy kimeneti mennyiség (Y) kapcsolatát megadó függvény a fizikai törvényszerűségek alapján ismert és a következő írásmóddal szimbolizálható:

$$Y = f(X_1, X_2, \dots, X_i, \dots, X_N) \quad (7)$$

(7) a mérési folyamat matematikai modellje.

A mérési folyamat során az X_i bemeneti mennyiségek becslőjét (x_i) határozzuk meg. A becslők értékét (7)-be helyettesítve kapjuk a kimeneti (mérendő) mennyiség becslőjét, y -t:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_i, \dots, x_N) \quad (8)$$

A becsült kimeneti mennyiség standard bizonytalanságát (8) Taylor-sorának elsőfokú tagjaival közelítjük:

$$u_e^2(y) = \sum_{i=1}^N \left(\frac{\partial f}{\partial x_i} \right)^2 u^2(x_i) \quad (9)$$

A (9) csak akkor igaz, ha az egyes bemeneti mennyiségek statisztikailag függetlenek, vagyis korrelálatlanok. Amennyiben a statisztikai függetlenség nem teljesül akkor a kimeneti mennyiség standard bizonytalanságának meghatározása a következő formula alapján lehetséges:

$$\begin{aligned} u_e^2(y) &= \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N \frac{\partial f}{\partial x_i} \frac{\partial f}{\partial x_j} u(x_i, x_j) = \\ &= \sum_{i=1}^N \left(\frac{\partial f}{\partial x_i} \right)^2 u^2(x_i) + 2 \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{\partial f}{\partial x_i} \frac{\partial f}{\partial x_j} u(x_i, x_j) \end{aligned} \quad (10)$$

ahol $u(x_i, x_j)$ az x_i, x_j becslők becsült kovarianciája. (10)-et a "standard bizonytalanságok terjedési törvényének" nevezzük. A statisztikai függőség számszerűsítésére a korrelációs együttható használható, amelynek definíciója:

$$r(x_i, x_j) = \frac{u(x_i, x_j)}{u(x_i) u(x_j)} \quad (11)$$

$$\text{ahol } -1 \leq r(x_i, x_j) \leq 1$$

(9)-ből következik, hogy a bemeneti mennyiségek statisztikai függetlensége, azaz $r(x_i, x_j) = 0$ esetén a varianciák súlyozott összegének pozitív négyzetgyöke adja a kimenő mennyiség becslőjének standard bizonytalanságát. (10) és (11) -ből viszont levezethető, hogy teljesen korrelált bemenő mennyiségeknél, ahol $r(x_i, x_j) = +1$:

$$\begin{aligned}
u_c^2(y) &= \sum_{i=1}^N \left(\frac{\partial f}{\partial x_i} \right)^2 u^2(x_i) + 2 \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{\partial f}{\partial x_i} \frac{\partial f}{\partial x_j} u(x_i)u(x_j) = \\
&= \left(\sum_{i=1}^N \left(\frac{\partial f}{\partial x_i} \right) u(x_i) \right)^2
\end{aligned}$$

vagyis a *szórások súlyozott összege* adja a kimenő mennyiség becslőjének standard bizonytalanságát.

Ki kell emelni, hogy a mérési bizonytalanság meghatározásának új megközelítése szakított az úgynevezett "worst case", a "legkedvezőtlenebb hiba" becslésének módszereivel, mert azok nem vették figyelembe a bemenő mennyiségek esetleges statisztikai függőségét. Ezen elhanyagolás viszont az eredő bizonytalanság alá- vagy felébecslését eredményezte amely mind műszakilag, mind gazdaságilag káros.

A statisztikai függetlenség feltételezése a fizikai képpel is ellentétes. A korreláltság a mért bemeneti mennyiségeknél szinte mindig kimutatható. Hol azért, mert a különböző bemeneti mennyiségeket azonos műszerrel mérjük, hol azért mert a környezeti feltételek (pl. a hőmérséklet) több bemenő mennyiségre hatnak. Tehát kimondható, hogy a bemeneti becslők (x_i), vagyis a mért mennyiségek korreláltságára még akkor is számítani kell, ha a becsült bemeneti mennyiségek (X_i) egymással korrelálatlanok.

A kérdés csak az, hogy hogyan határozható meg két statisztikailag nem független mennyiség kovarianciája, vagy korrelációs együtthatója.

A kovariancia "A" típusú meghatározása:

x_i és x_j korreláltságának megállapítására n elemű mérési sorozatokat végzünk. Az $x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{ik}, \dots, x_{in}$ és $x_{j1}, x_{j2}, \dots, x_{jk}, \dots, x_{jn}$ sorozatokból a kovariancia becslője meghatározható:

$$s(X_i, X_j) = \frac{1}{n(n-1)} \sum_{k=1}^n (x_{ik} - \bar{X}_i) (x_{jk} - \bar{X}_j) \quad (12)$$

$$\text{ahol } \bar{X}_i = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n x_{ik}, \quad \bar{X}_j = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n x_{jk}$$

továbbá (2)-ből következik, hogy:

$$s^2(\bar{X}_i) = \frac{1}{n(n-1)} \sum_{k=1}^n (x_{ik} - \bar{X}_i)^2$$

$$s^2(\bar{X}_j) = \frac{1}{n(n-1)} \sum_{k=1}^n (x_{jk} - \bar{X}_j)^2$$

(11)-be helyettesítve kapjuk a korrelációs együtttható becslőjét:

$$r(\bar{X}_i, \bar{X}_j) = \frac{s(\bar{X}_i, \bar{X}_j)}{s(\bar{X}_i) s(\bar{X}_j)}$$

Tehát a párokban végzett sorozatméréssel $\bar{X}_i$ és $\bar{X}_j$ kovarianciabecslője meghatározható, mert ha x_i és x_j becslője $\bar{X}_i$ és $\bar{X}_j$ -nek, akkor a becslt kovarianciára írható, hogy:

$$u(x_i, x_j) = u(\bar{X}_i, \bar{X}_j) = s(\bar{X}_i, \bar{X}_j)$$

A kovariancia "B" típusú meghatározása:

Ez a korrelációs együtttható becslését jelenti egy, a korreláltság mértékére felállított hipotézis alapján. Ehhez nagy tapasztalat, sok-sok előzetes ismeret (a priori) szükséges, de jól tervezett ellenőrző mérésekkel a hipotézis helyessége ellenőrizhető illetve a kezdeti hipotézis finomítható.

A mérési folyamat matematikai modelljéből (7) következik, hogy az összes bemeneti mennyiség páronkénti korreláltságát vizsgálni kell. Az így meghatározott kovarianciák egy mátrixba rendezhetők. A kovariancia mátrix főátlójában lévő elemek az egyes varianciák, mert $u_{ii}=u_i$, míg a többi elem a kovarianciák, amelyek a főátlóra szimmetrikusak, mert $u_{ij} = u_{ji}$.

Az elmondottakból következik, hogy a mérendő mennyiség (Y) bizonytalanságának meghatározásához nem csak a fizikai valóságot tükröző matematikai modell (7) ismerete, hanem a bemenő mennyiségek bizonytalanságát és korreláltságát megadó kovariancia mátrix meghatározása is szükséges. Kimondható tehát, hogy míg a mérés "csak" technikát, addig a kiértékelés sok-sok szaktudást igényel.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Report on the BIPM Enquire on Error Statements
BIPM (1981), Rapoort BIPM-80/3
- [2] CIPM (1981), BIPM Proc.-Verb. Com. Int. Poids et Mesures 49;
Giacomo, P. (1982), Metrologia 18.
- [3] Guide to the Expression of Uncertainty in Measurement
ISO/TAG 4/WG 3: June 1992.
- [4] Guidelines for the Expression of the Uncertainty of Measurement in
Calibration
WECC Doc. 19-1990.
- [5] B.N.Taylor - C.E.Kuyatt: Guidelines for Evaluating and Expressing the
Uncertainty of NIST Measurement Results
NIST Technical Note 1297
- [6] NIS 3003 The expression of Uncertainty and Confidence of Measurements
(with Particular Reference to Electrical Measurements) NPL-NAMAS 1991.
- [7] PTB-DKD-3 Deutscher Kalibrierdienst: Ermittlung von
Messungssicherheiten. 1991.

Mi a korszerű a mérési bizonytalanságok terén?

1. Egy mérési folyamat bizonytalansági listájának tartalmaznia kell az összes bizonytalansági forrást, a megfelelő varianciákat és a számítási vagy becslési módszereket!
2. Ne különböztess meg a rendszeres és véletlen hibákat, mert a korrekciós tag varianciáját nem hanyagolhatod el!
3. Csak a varianciákra koncentrálj, mert a "hibaterjedés törvénye" csak ezekre érvényes!
4. Kerüld a "worst-case" becslést, vagy a "feladatnak megfelel" állításokat, mert ezek a bizonytalanság alá - vagy felébecsléséhez egyaránt vezethetnek!